

Preparation of the Initial Questionnaire for the Success of the Imam Based on Islamic Sources

Mojtaba Ghafari (Assistant Professor, Department of Education, Islamic Azad University, Mehdishahr Branch, dr.ghafari32@gmail.com)

Rahim Mirderikvandi (Assistant Professor of Psychology Department of Imam Khomeini Educational and Research Institute, mirderikvandi@qabas.net)

Mohammadreza Ahmadi (Associate Professor, Department of Psychology, Imam Khomeini Educational and Research Institute, m.r.ahmadi313@gmail.com)

ARTICLE INFO

Article History

Received: 2022/1/25

Accepted: 2022/7/19

Key Words:

Questionnaire,

Credibility,

Validity,

Success,

Imam,

Mosque

ABSTRACT

This study aimed to develop a preliminary questionnaire for the success of the Congregational Imam of the mosque based on Islamic sources. So, the research method was content analysis and survey method so that 50 successful imams were randomly selected by cluster sampling method. To evaluate the validity of the content, components, and items of the questionnaire the views of six experts in psychology and prayer were taken. The result of Kendall coefficient indicates the agreement degree of experts on items with Islamic data and the way of their implies. To evaluate the validity of this questionnaire, the correlation of each item with the total score was calculated and items with a high correlation of 0.3 with the total score were confirmed. Also, to check the validity of the questionnaire, Cronbach's alpha coefficient 0.83 and the correlation between the two sides of the questionnaire was calculated; the results show the high reliability of the questionnaire.

ساخت پرسشنامه اولیه موفقیت امام جماعت براساس منابع اسلامی

مجتبی غفاری (نویسنده مسئول، استادیار گروه معارف دانشگاه آزاد اسلامی واحد مهدی شهر؛ dr.ghafari32@gmail.com)
رحیم میردریکوندی (استادیار گروه روان‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام؛ mirderikvandi@qabas.net)
محمد رضا احمدی (دانشیار گروه روان‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام؛ m.r.ahmadi313@gmail.com)

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۲۸

واژگان کلیدی:

پرسشنامه،
اعتبار،
روایی،
موفقیت،
امام جماعت،
مسجد

چکیده

این پژوهش با هدف ساخت پرسشنامه اولیه موفقیت امام جماعت مسجد براساس منابع اسلامی انجام شد. بر این اساس روش پژوهش، روش تحلیل محتوا و روش پیمایشی بود که پنجاه نفر از ائمه جماعت موفق به صورت تصادفی با روش خوشه‌ای انتخاب شدند. برای بررسی روایی محتوا، مؤلفه‌ها و گویه‌های پرسشنامه از نظر شش نفر از کارشناسان متخصص در نماز و تبلیغ و کارشناسان روان‌شناسی استفاده شد که محاسبه ضریب کندال نشان‌دهنده میزان توافق کارشناسان خبره در مورد موافقت گویه‌ها با مستندات اسلامی و نحوه دلالت آنهاست. جهت محاسبه روایی این پرسشنامه، همبستگی هر گویه با نمره کل محاسبه و گویه‌هایی تأیید شد که همبستگی بالایی ۰/۳ با نمره کل دارند؛ همچنین برای بررسی اعتبار پرسشنامه، ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۳ و همبستگی بین دو نیمه پرسشنامه محاسبه شد که نتایج نشان‌دهنده اعتبار بالای پرسشنامه می‌باشند.

مقدمه

از همان ابتدای پیدایش ادیان، پایگاه‌های دینی و مذهبی به‌عنوان منبعی برای کسب آرامش و رسیدن به انسجام اجتماعی مطرح شده‌اند (روحانی و معنوی‌پور، ۱۳۸۷)؛ به صورتی که وجود آنها در جوامع امری ضروری به شمار می‌رود. در دین اسلام، مساجد به‌عنوان خانه خدا به روی زمین (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۸۳، ص ۳۵۱) نه تنها محل عبادت و دعا، بلکه محلی برای تصمیم‌سازی در ابعاد مهم اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی می‌باشند، همچنین از آن به‌عنوان حافظ ارزش‌ها، پایگاهی برای تقویت گرایش‌های مذهبی و مانعی در برابر هجوم‌های فرهنگی نام برده می‌شود (طالقانی و همکاران، ۱۳۸۹).

اهمیت مساجد در دین اسلام به میزانی است که آبادکنندگان آن، صاحبان ایمان معرفی شده‌اند (قرائتی، ۱۳۷۲، ص ۲۳۶)، روایات زیادی به جنبه‌های مختلف مسجد پرداخته‌اند. برخی از این روایات در مقام تجلیل از مکان مسجد چنین بیان می‌کنند: «مساجد به‌عنوان خانه‌های خدا بر روی زمین هستند که برای اهل آسمان‌ها همانند ستارگان برای اهل زمین می‌درخشند» (برقی، ۱۳۷۱ق، ص ۴۷) که برپای نماز حتی به صورت جماعت در خانه به دلیل دوری از مسجد موجب کاستن ارزش آن می‌شود (حر عاملی، ۱۴۰۹، ص ۴۸۱). مارسل بوازار، اسلام‌شناس سوئسی، مسجد را عامل نیرومندی در همبستگی و اتحاد مسلمانان می‌داند (۱۳۶۹، ص ۱۰۱) و نیز معتقد است از آنجا که دست‌پرونده‌های مسجد، صالحان و نیکان جامعه هستند، با اجرای دو اصل اساسی امر به معروف و نهی از منکر یکدیگر را به کارهای نیک دعوت و از اعمال زشت و ناپسند منع می‌کنند؛ در نتیجه با تقویت روحیه مذهبی از رهگذر مسجد از بار سنگین نیروی انتظامی و دستگاه‌های قضائی کاسته خواهد شد. مرتضوی (۱۳۸۹) در پژوهشی مسجد را عامل تربیت و اصلاح، مبارزه با تهاجم فرهنگی، ایجاد نظم رفتاری و آرامش، زدودن استرس‌ها و هویت‌بخشی به جوانان می‌داند؛ همچنین پیربابایی و ربیعی‌فر (۱۳۹۷) در پژوهشی معتقدند که مساجد موجب بهبود کیفیت زندگی افراد خواهند شد.

با توجه به کاهش تمایل برخی از افراد به مساجد در سال‌های گذشته، امام جماعت در مسجد در جذب یا دفع نوجوانان، جوانان و توده مردم به دین نقش مؤثری دارد؛ چنان‌که مسجد در صدر اسلام در تمامی ابعاد ایفای نقش کرده و محوریت اجرا و انجام تمامی فعالیت‌ها بر عهده امام و پیشوای مسجد بوده است (فجری، ۱۳۸۹، ص ۱۰۳)؛ ازاین‌رو مراکز علمی و حوزه‌های دینی می‌بایست امام جماعتی تربیت کنند که با وسعت نظر و آگاهی کامل به علوم دینی و مسائل روز، اهتمام به همه امور مسلمانان داشته باشند؛ زیرا پیوند میان امام و مسجد می‌تواند تأثیرات بی‌بدیل و شگرفی در توسعه و تعمیق فرهنگ اسلامی و مقابله با هجوم فرهنگی دشمنان داشته باشد؛ برای مثال پورجعفری صدرآباد و افتخاری (۱۳۹۷) در پژوهشی با هدف معرفی الگوی عملیاتی به انجمن جماعت به بررسی سیره آیت‌الله مهدوی کنی به‌عنوان امام جماعت یکی از مساجد پرداخته‌اند و فعالیت‌های ایشان را در سه حوزه سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دسته‌بندی کرده‌اند. به این معنا که کارهایی همچون تعلیم و تربیت جوانان رواج کتابخوانی، تشویق به ورزش، برگزاری مراسم‌های مذهبی، مقابله با فساد و بصیرت‌افزایی در بعد فرهنگی انجام شده‌اند و در بعد سیاسی فعالیت‌هایی همچون مبارزه با رژیم پهلوی، جذب افراد به مساجد در جهت مبارزه با این رژیم، پشتیبانی از جبهه مقاومت؛ و در بعد اجتماعی به عقیده ایشان امام جماعت باید روابط اجتماعی قوی، مخاطب‌شناسی، خوش‌رویی، ارتباط با تمامی اقشار جامعه و جذابیت اجتماعی داشته باشد. در پژوهشی دیگر طالقانی و همکاران (۱۳۸۹) بر این باورند که امام جماعت مسجد برای کارآمدی هرچه بیشتر باید دارای ویژگی‌های اخلاص، خلق نیکو، حسن معاشرت، سعه صدر، فعال بودن، وفای به عهد و صداقت باشد. مهدوی کنی و امینی هرندی (۱۳۹۶) در پژوهشی با بررسی توسعه فرهنگی محله مسجد محور، ضمن اینکه امام جماعت را یکی از مهم‌ترین شاخصه‌ها در پیشبرد اهداف می‌داند؛ بر این باور است: فردی که در این نقش قرار دارد با ویژگی‌هایی همچون به‌روز بودن، صمیمی بودن با جوانان و اهالی محله، اهتمام به تربیت جوانان، مشارکت

و تعاون در کارهای مسجد، آموزش دادن به اهل مسجد و تلاش در جهت حفظ وحدت محله‌ای، می‌تواند در تبدیل کردن مسجد به کانون فرهنگی یک محله مؤثر باشد. سبحانی متین و همکاران (۱۳۹۹) نیز در پژوهشی در جستجوی ویژگی‌های امام جماعت موفق به ابعاد مختلفی مانند ویژگی‌های شخصیتی، ایمان، انگیزه، داشتن روحیه جهادی، اعتقاد به کار، سعه صدر و صریح بودن اشاره کرده‌اند. در بعد شایستگی‌ها دارای مهارت‌هایی باشد که او را در عمل کمک‌کنند؛ همچنین دارای تجربه و دانش کافی نیز باشد. در پژوهش دیگری در تبیین نقش رهبری در بالا بردن جایگاه مسجد با توجه به شخصیت امام جماعت، ویژگی‌های فراوانی به دست آمد که امام جماعت با داشتن این ویژگی‌های شخصیتی، رفتاری و عوامل وضعیتی می‌تواند نقش بسیار مؤثری در مسجد ایفا کند؛ برای مثال برخی از این ویژگی‌ها مانند استمرار در حضور، مشارکت در فعالیت‌ها، تعامل مطلوب با افراد به‌ویژه جوانان و الگو بودن موجب شکل‌گیری سبک خاصی در ارتباط با اقشار متفاوتی می‌شود که در مسجد حضور پیدا می‌کنند و در نتیجه کارآمدی آن مسجد نیز بالاتر می‌رود (مه‌دوی‌کنی و فرخی، ۱۳۹۱).

اکنون ارتباط بین ویژگی‌های مختلف امام جماعت و موفقیت مسجد در پیشبرد اهداف گوناگون خود مشخص شده است؛ به همین جهت پژوهشگران دیگری نیز با روش‌های متفاوتی به استخراج ویژگی‌های مختلف برای چنین جایگاهی پرداخته‌اند. برای مثال نوبهار (۱۳۷۶، ص ۱۵۴) معتقد است امام جماعت مبتنی بر سرمایه‌های اسلامی باید دارای ویژگی‌های عدالت (دوری از گناه)، مروت (پرهیز از کارهایی که او را خوار و بی‌مقدار می‌سازد)، دارا بودن مراتب علمی، تقوا، فضیلت‌های اخلاقی، اعتدال و پرهیز از افراط و تفریط، اهتمام جلدی به امور مسجد، تعیین جانشین در زمان نبودن خود، سعه صدر، حضور منظم برای اقامه نماز و خودداری از طولانی کردن برنامه‌ها باشد. در تحقیقی دیگر به ویژگی‌های مدیریتی و شخصیتی مثل اختیار، اعتماد به نفس، تنظیم وقت و تقسیم کار، ایجاد روابط صمیمانه انسانی، گذشته‌نگری، آینده‌نگری و ابهام‌زدایی اشاره شده است (تقوی، ۱۳۸۳).

در آموزه‌های دینی نیز شاخص‌هایی برای امام جماعت موفق بیان شده است؛ از جمله آگاهی از احساسات، عواطف و

هیجان‌ات خود، شناخت توانایی‌ها، استعدادها و موفقیت‌های خود، تصویر واقع‌بینانه از خود و درنهایت شناخت افکار، ارزش‌ها و باورهای خود (نوری، ۱۴۰۸، ص ۱۸۵)، شناخت نسبت به مسائل روز، شناخت نسبت به دانش مدیریت، مخاطب شناسی (رهبر، ۱۳۷۱، ص ۲۴ و ۷۶)، آگاهی در حوزه ظرفیت مخاطب (محمدی‌ری‌شهری، ۱۳۸۲، ص ۱۹۵)، درک و آگاهی از مقتضای حال مخاطب، توانایی در شناخت و مشخص کردن هدف (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۹۴)، قدرت برنامه‌ریزی دقیق، احترام و تواضع، آراستگی ظاهری، توانایی جسمی، دارا بودن دانش کافی (موظف رستمی، ۱۳۸۳، ص ۱۴۳)، برگزاری منظم نماز جماعت، تعلیم و تربیت و نشر معارف، رهبری و مدیریت مسجد و برقراری ارتباط (رضایی، ۱۳۸۲، ص ۷۸) که به جذب افراد مختلف به مسجد می‌انجامد و این پایگاه دینی به‌عنوان یک مرکز برای تمامی فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی تبدیل شود.

اما آمارهای رسمی و پژوهش‌ها نشان می‌دهد ارتباط افراد با مسجد رو به کاهش است و هم‌اکنون مساجد جنبه کانونی بودن خود را به شکلی درست ندارند؛ برای مثال در پژوهش اسماعیلی و موسوی نسب (۱۳۹۴) به این نتیجه رسیدند که جوانان به دلایل نداشتن ارتباط صمیمی با آنها و نبود برنامه‌های مناسب از سوی مسجد، تمایلی به مسجد رفتن ندارند. برخی پژوهشگران حتی علت اصلی کاهش استقبال از مساجد را ضعف مدیریت امام جماعت مسجد بیان کردند و معتقدند ناتوانی در ایجاد سازمان‌دهی منظم میان برنامه‌های مسجد و سلیقه مخاطبان است که به این موضوع می‌انجامد (عباسی، ۱۳۹۰، ص ۱۴۳).

همان‌طور که مشخص شد، تمامی پژوهشگران به نقش و اهمیت امام جماعت در مسجد به‌عنوان نقطه عطف همه فعالیت‌های آن تأکید کرده و به همین منظور برای کارایی هرچه بیشتر آن، ویژگی‌های مختلفی با روش‌های فراوان پژوهش استخراج کرده‌اند، اما نبود ابزاری برای سنجش ویژگی‌های بیان شده و بسند کردن مراکز فرهنگی اعزام مبلغ به ویژگی‌های اعتقادی و سخنوری و بی‌توجهی به ویژگی‌های دیگر موجب شده است تا مساجد جایگاه اصلی خود را نداشته باشند؛ بر این اساس هدف این پژوهش ساخت پرسشنامه موفقیت امام جماعت می‌باشد.

قم	۴۹۶	۲۲۱	۱۲
جمع	۴۸۴۶	۱۱۵۰	۵۰

روش پژوهش

می‌توان این پژوهش را در قلمرو پژوهش‌های بنیادی نام برد؛ به این دلیل که در جهت افزایش قلمرو علم و آگاهی گام برمی‌دارد (دلاور، ۱۳۸۱، ص ۴۸). با توجه به اینکه هدف این پژوهش توصیف عینی، واقعی و منظم ویژگی‌های موقعیت یا موضوعی خاص است، پس پژوهشی توصیفی نیز می‌باشد (نادری و سیف نراقی، ۱۳۸۷، ص ۳۹)؛ همچنین برای تحلیل و بررسی مؤلفه‌های موفقیت امام جماعت در منابع اسلامی در این پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شد؛ در نتیجه روش تحقیق را می‌توان روش توصیفی-تحلیلی دانست، اما از آنجا که مقصود نهایی این پژوهش، تهیه پرسشنامه اولیه موفقیت ائمه جماعت مساجد از دیدگاه قرآن و روایات آموزه‌های اسلامی در مورد مؤلفه‌های موفقیت به صورت توصیفی جمع‌آوری و سپس دسته‌بندی، و تجزیه و تحلیل شده است که مستلزم ارزیابی اعتبار و پایایی آن به صورت میدانی است؛ از این رو می‌توان روش پژوهش را در بخش میدانی پژوهش را زمینه‌یابی (پیمایشی) دانست.

جامعه آماری این پژوهش تمامی ائمه جماعت استان‌های تهران، گلستان، سمنان و قم در سال ۱۳۹۳-۱۳۹۴ می‌باشند که با توجه به شاخص‌های موفقیت ائمه جماعت در این استان‌ها توسط امور مساجد، از استان تهران تعداد ۵۳۰ نفر به‌عنوان ائمه جماعات موفق انتخاب شده بودند که به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای هجده نفر به این صورت که در ابتدا چند منطقه به‌طور تصادفی در نظر گرفته و از آن مناطق چند مسجد انتخاب شد تا نسبت به تکمیل پرسشنامه اقدام کنند. در استان سمنان این تعداد به ۱۹۶ نفر رسید که به روش نمونه‌گیری بالا ۹ نفر در استان گلستان این آمار به ۲۰۳ نفر بود که از بین آنها ۱۱ نفر و در نهایت در استان قم از بین ۲۲۱ نفر از ائمه جماعات موفق تعداد ۱۲ نفر انتخاب شدند.

جدول ۱. تعداد افراد نمونه‌گیری شده بنا به معرفی امور مساجد استان‌ها

استان	تعداد ائمه جماعات کل	تعداد ائمه جماعات موفق	انتخاب تصادفی یا روش خوشه‌ای
تهران	۳۲۵۰	۵۳۰	۱۸
گلستان	۵۲۵	۲۰۳	۱۱
سمنان	۵۶۵	۱۹۶	۹

ابزار پژوهش

برای جمع‌آوری داده‌ها با توجه به اهمیت ویژگی‌های امام جماعت، نخست مشخصات دموگرافیک آنها شامل وضعیت تأهل، سابقه امام جماعت، تحصیلات حوزوی، تحصیلات کلاسیک، گذراندن دوره آموزشی مهارت‌های موفقیت ائمه جماعات جمع‌آوری شد.

ابزار دیگر این پژوهش پرسشنامه محقق‌ساخته موفقیت ائمه جماعات براساس منابع اسلامی می‌باشد که در فرایند پژوهش ویژگی‌های روان‌سنجی آن همچون اعتبار و روایی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. این پرسشنامه به صورت لیکرت پنج درجه‌ای (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم، خیلی کم) طراحی شده است که دارای ۷۰ سؤال می‌باشد و از مؤلفه‌های هفت‌گانه ۱. نگرش‌ها؛ ۲. شخصیت؛ ۳. روابط اجتماعی؛ ۴. رهبری و مدیریت؛ ۵. ویژگی‌های روانی؛ ۶. ویژگی‌های عاطفی و ۷. منطق تشکیل شده است؛ همچنین در این پرسشنامه به ۳۴ سؤال (۵، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۲۰، ۲۹، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۲، ۵۳، ۵۵، ۵۶ و ۵۷) نمره معکوس تعلق می‌گیرد. در اجرای پرسشنامه حداقل نمره ۷۰ بود که نشانگر موفقیت پایین و حداکثر نمره ۳۵۰ بود که بیانگر موفقیت بالای امام جماعت می‌باشد.

جدول ۲. توصیف نمره کل براساس حداقل، حداکثر، میانگین و انحراف استاندارد

تعداد آزمودنی مورد تحلیل	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف استاندارد
۵۰	۷۰	۳۵۰	۸ / ۲۳۳	۲۱۰ / ۲۵

شیوه اجرا و فرایند ساخت پرسشنامه

نحوه گردآوری داده‌ها

۱. در این پژوهش برای استخراج مؤلفه‌های موفقیت امام جماعت در منابع اسلامی (قرآن و روایات)، نخست آیات و

تطابق گویه‌ها با مستندات که از آیات و روایات بودند، اعلام نظر نمایند که پس از تطبیق نمرات به دست آمده (نمرات بالای ۰/۹۹ برای CVR و نمرات بالای ۰/۸۵ برای CVI) برخی از مؤلفه‌ها به دلیل مطابقت نداشتن با مستندات و یا به دلیل عدم ضرورت حذف شدند، در نهایت هفت مؤلفه اساسی به دست آمد؛ این مؤلفه‌ها عبارتند از: ۱. نگرش‌ها؛ ۲. خلق‌وخو؛ ۳. روابط اجتماعی؛ ۴. رهبری و مدیریت؛ ۵. ویژگی‌های روانی؛ ۶. ویژگی‌های عاطفی و ۷. منطقی بودن که در جدول ۳ نمایش داده شدند. با توجه به تقسیم‌بندی کلی درباره ابعاد انسان به دو بعد جسمانی و روانی و تقسیم بعد روانی به سه ساحت شناختی، عاطفی و رفتاری و شکل‌گیری تمام جهت‌گیری‌های انسان در این ابعاد (مظاهری و پسندیده، ۱۳۹۰، ص ۱۶۹)، مؤلفه‌های استخراج شده در این ابعاد قرار داده شد.

جدول ۳. ابعاد و مؤلفه‌های پرسشنامه موفقیت امام جماعت

ابعاد	مؤلفه‌ها	برخی از ویژگی‌های مؤلفه‌های مورد نظر
شناختی	نگرش‌ها	نگرش نسبت به انسان-نگرش نسبت به کار-نگرش نسبت به خود-نگرش نسبت به جهان-نگرش نسبت به پدیده‌های جهان هستی از بعد زیباشناختی
	ویژگی‌های روانی	عقده‌های حقارت، جبران و تلافی-احساس حقارت و کوچکی کردن-سخت‌گیری-پرخاشگری-لجاجت-نشان دادن عکس‌العمل شدید-انتقام‌جویی-کوچک یا بزرگ شمردن افراد-دلهره-افسردگی-انزوایی-احساس گناه کردن-خودپنداری-احساس توانایی کردن-اعتماد به نفس-اعتدال در رفتار-سوءظن-سواس
رفتاری	منطقی بودن	شناخت و بعد عمل-توانایی انجام کار-مهارت-تجربه لازم برای شناخت و قضاوت-قدرت حل مسئله-وجدان-منطق-عدالت در قضاوت-تطبیق حرف با عمل-غلبه بر عواطف-پیمان‌شکنی-قول-وفای به عهد-پیش‌داوری-قضاوت‌های ذهنی و عاطفی-تلون تصمیم-ثبات عقیده-ثبات قدم بودن
	روابط اجتماعی	رفتار با دیگران-عضویت-مشارکت-تعاون-احترام به حقوق دیگران-فعالیت‌های گروهی-کنار آمدن با افراد-سازگاری-محرم بودن-خوب گوش دادن-توانایی برقراری ارتباط با دیگران-توانایی دوست‌یابی-جذب و دفع دیگران-خونگیری

روایت‌های موجود در این باره جمع‌آوری، سپس گزاره‌های مرتبط از آنها انتخاب، توصیف و تحلیل شد و در نهایت از میان آنها ۲۴ مؤلفه مشخص و مقوله‌بندی شد که در سه بعد شناختی، رفتاری و عاطفی قرار داده شدند.

۲. در مرحله بعد، گویه‌های پرسشنامه براساس مواردی تدوین گردید که از متون دینی استخراج شدند. این کار براساس مؤلفه‌های به دست آمده و نیز رعایت اصول روان‌سنجی مورد تأیید انجام شد؛ برای مثال در طراحی گویه‌ها، هر گزاره استخراج شده تنها به یک گویه اختصاص داده شده است، جملات مورد استفاده در گویه‌ها ساده و صریح هستند و به علت اینکه ممکن بود در ارزیابی کارشناسان تعدادی از گویه‌های پرسشنامه حذف شوند، گویه‌ها بیشتر از آنچه که باید، طراحی شدند؛ از این رو در ابتدا تعداد ۱۰۰ گویه تدوین شد.

۳. در مرحله سوم، روایی محتوایی مؤلفه‌ها و گویه‌های تدوین شده توسط شش نفر از روحانیون و روان‌شناسان مورد بررسی قرار گرفت. هرکدام از مؤلفه‌ها و گویه‌ها براساس یک پرسشنامه لیکرت شش گزینه‌ای برای بررسی میزان تطابق مستندات با مؤلفه‌ها و میزان تطابق گویه‌ها با مستندات طراحی شد و در اختیار کارشناسان متخصص در نماز و روان‌شناسی قرار گرفت. سرانجام کارشناسان از ۲۴ مؤلفه، ۷ مؤلفه نهایی و از ۱۰۰ گویه تعداد ۸۵ گویه را تأیید کردند.

۴. در این مرحله برای سنجش روایی و اعتبار پرسشنامه ۸۵ گویه‌ای در بین نمونه پژوهش اجرا شد. سپس برای بررسی روایی سازه از روش همبستگی درونی و برای بررسی اعتبار پرسشنامه از راه محاسبه آلفای کرونباخ استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

بخش اول: در این بخش پژوهشگر با مراجعه به منابع اسلامی ۲۴ ویژگی امام جماعت را استخراج کرد، سپس به منظور بررسی نسبت روایی محتوا (CVR) و شاخص روایی محتوا (CVI) در اختیار اختیار شش نفر از کارشناسان قرار داد تا بنا بر یک پرسشنامه چندگزینه‌ای برای بررسی میزان تطابق مستندات با مؤلفه‌ها و میزان

1. content validity ratio

2. content validity index

کرده بودند (۷۰ گویه)، باقی ماندند و بقیه گویه‌ها (۳ گویه) حذف شدند.

روش دوم، استفاده از ضریب هم‌هنگی کندال بود. در پژوهش حاضر ۸۵ گویه، توسط شش کارشناس رتبه‌بندی شد. چنان‌که در جدول ۴ ضریب کندال، ۰/۲۱۶ نشان داده شده است. برای تشخیص معنادار بودن آن از آزمون خی دو استفاده شد. مقدار آزمون خی دو (۹۶۲/۵۷۸) برای ۱۴۹ درجه آزادی در سطح کمتر از ۰/۰۱ معنادار است. پس فرض صفر (نبود هم‌هنگی) رد می‌شود. طبق این نتیجه می‌توان گفت بین مجموعه رتبه‌های هر کارشناس، هم‌هنگی درونی وجود دارد.

جدول ۴. ضریب کندال و خی دو برای کل گویه‌ها (۸۵ گویه)

تعداد کارشناسان	۶
ضریب کندال	۰/۲۱۶
خی دو (مجذور کای)	۹۶۲/۵۷۸
درجه آزادی	۱۴۹
سطح معناداری	۰/۰۰۰

پس از حذف گویه‌هایی که از دیدگاه کارشناسان مناسب نبودند (۱۲ گویه) و گویه‌هایی که نمرات کمتری از میانگین گرفته بودند (۳ گویه)، ضریب کندال گویه‌های باقیمانده محاسبه شد که در جدول شماره ۵ قابل مشاهده است.

جدول ۵. ضریب کندال و خی دو کل گویه‌ها (۷۰ گویه برتر)

تعداد کارشناسان	۶
ضریب کندال	۱۲۷
خی دو (مجذور کای)	۱۸۰/۰۸۸۶
درجه آزادی	۷۹
سطح معناداری	۰۰۰

بخش سوم: برای بررسی روایی سازه پرسشنامه موفقیت امام جماعت، از روش ارزیابی همبستگی هر سؤال با نمره کل پرسشنامه و همبستگی میان مؤلفه‌ها با هم و همبستگی هر یک با نمره کل پرسشنامه استفاده شد.

استبداد به رأی-خودکامگی-خودبرتری-سلطه‌جویی-نوع کنترل-نوع نظارت-رسمی یا غیررسمی بودن-کارمدار یا رابطه‌مدار بودن-استفاده از قدرت-توانایی اظهار عواطف احساسات-قدرت جذب کردن دیگران-روش خاص مدیریت	رهبری و مدیریت شخصیت	
عاطفی بودن-رقت قلب-قساوت قلب-هیجان-خجالت-شرم و حیای بی‌جا-متوقع بودن-حساسیت-زودرنجی-وهم و خیالات-تصورات واهی-زودجوش آوردن و از کوره دررفتن-دلسوزی‌ها-متأثر شدن	ویژگی‌های عاطفی	عاطفی
میزان مسئولیت‌پذیری، حالت مزاجی-تندمزاجی-عجله-شوخ طبعی-طنز و شوخی-ریاکاری-تلقین‌پذیری-ایثار-خدمت-دلسوزی-عصبانیت-وظیفه‌شناسی	خلق و خو	

چنان‌که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، نخست سه بعد شناختی، رفتاری و عاطفی مشخص شد؛ سپس مؤلفه‌های استخراج‌شده متناسب با دیدگاه کارشناسان در این ابعاد قرار داده شد که هر کدام از آنها نیز متشکل از ویژگی‌های مختلفی هستند؛ ویژگی‌هایی که براساس آنها پرسشنامه موفقیت امام جماعت ساخته شده است.

بخش دوم: در این بخش براساس مؤلفه‌ها و ویژگی‌های به دست آمده سؤالاتی طراحی شد که تعداد آنها به ۸۵ گویه رسید. بر این اساس به جهت بررسی نسبت روایی محتوا (CVR) و شاخص روایی محتوا (CVI) این پرسشنامه، پس از طراحی گویه‌ها و فرم ارزیابی روایی محتوا جهت ارائه به کارشناسان، تعداد شش نفر از متخصصان نماز و روان‌شناسی انتخاب شدند تا براساس یک پرسشنامه طراحی شده ارزیابی خود درباره روایی محتوایی پرسشنامه اظهار نظر کنند. نتایج بررسی نسبت روایی محتوا و شاخص روایی محتوا نشان داد که تعداد دوازده گویه از دیدگاه کارشناسان، گویه‌های مناسبی جهت به دست آوردن ویژگی مورد نظر نیستند؛ در نتیجه به دلیل نیاوردن نمره لازم حذف شدند. پس از این مرحله برای اطمینان بیشتر در این پژوهش از دو شیوه دیگر نیز برای بررسی روایی محتوا استفاده شد. روش اول، استفاده از میانگین بود که براساس میانگین نمرات کارشناسان، گویه‌هایی که نمره میانگین ۳ و بالاتر از ۳ را کسب

جدول ۶. میانگین هر گویه و همبستگی هر گویه با کل ۷۰ گویه (نمره کل)

شماره گویه	گویه	میانگین	انحراف استاندارد	همبستگی با نمره کل
۱	تا چه حدی کار کردن را دوست دارید؟	۴/۵۲۰۰	۰/۵۷۹۹۴	-۰/۱۰۳
۲	چقدر فکر می‌کنید این جهان دوست داشتنی است؟	۳/۴۴۰۰	۱/۱۴۵۷۱	۱۶۴.۰
۳	تا چه حد خود را فردی موفق و مثبت تلقی می‌کنید؟	۳/۵۰۰۰	۰/۷۸۸۹۵	۱۱۹.۰
۴	به چه میزان فکر می‌کنید که توانمندی لازم را برای زندگی دارید؟	۳/۸۴۰۰	۰/۷۶۵۵۹	-۰/۴۳.۰
۵	به نظر شما کسانی که با آنها کار می‌کنید، روی هم رفته افراد تنبلی هستند؟	۲/۳۰۰۰	۱/۱۲۹۳۸	**۵۴۹.۰
۶	تا چه حد فکر می‌کنید که این جهان قانونمند است؟	۴/۱۴۰۰	۱/۱۶۰۷۵	-۰/۶۶.۰
۷	فکر می‌کنید که دست به هر کاری بزنید، موفق می‌شوید؟	۳/۱۲۰۰	۱/۰۶۲۱۵	۰/۸۲.۰
۸	به نظر شما بیشتر افراد برای پول کار می‌کنند؟	۳/۸۸۰۰	۱/۲۰۶۱۱	۰/۷۷.۰
۹	چقدر مدیرانی که افراد خطاکار را می‌بخشند، نسبت به آنها که تنبیه می‌کنند، موفق‌تر هستند؟	۴/۱۲۰۰	۰/۸۲۴۱۳	۰/۹۱.۰
۱۰	چقدر کار زیاد انسان را فرسوده می‌کند؟	۳/۱۲۰۰	۱/۲۷۱۹۹	**۴۴۲.۰
۱۱	تا چه اندازه خودتان را تند مزاج می‌بینید؟	۲/۸۵۷۱	۱/۰۰۰۰۰	*۳۵۴.۰
۱۲	به چه میزان نسبت به امور و کارها احساس مسئولیت می‌کنید؟	۴/۳۶۰۰	۰/۷۲۱۶۸	*۳۵۵.۰
۱۳	تا چه اندازه در کارها عجله می‌کنید؟	۳/۳۲۰۰	۰/۹۱۳۳۹	-۰/۷۸.۰
۱۴	به چه میزان شوخ‌طبعی با شخصیت شما سازگاری دارد؟	۳/۸۴۰۰	۰/۹۵۵۳۳	-۰/۲۵.۰
۱۵	در زندگی شما تا چه اندازه ریاکاری وجود دارد؟	۲/۰۶۰۰	۱/۰۱۸۴۰	*۲۵۹.۰
۱۶	تا چه اندازه از دیگران تلقین‌پذیری دارید؟	۲/۷۸۰۰	۰/۸۸۷۳۳	*۲۹۹.۰
۱۷	تا چه میزان می‌توانید دیگران را بر خود مقدم بشمارید؟	۲/۲۶۵۳	۰/۸۸۴۴۸	*۲۹۱.۰
۱۸	تا چه حدی دوست دارید که برای دیگران دلسوزی کنید؟	۴/۰۴۰۰	۰/۸۳۲۰۱	*۳۷۷.۰
۱۹	به چه میزان سعی می‌کنید به وظایف خود عمل کنید؟	۴/۵۸۰۰	۰/۵۳۷۹۵	۱۸۰.۰
۲۰	هنگام برخورد با دیگران تا چه اندازه حالت دفاعی به خود می‌گیرید؟	۲/۹۳۸۸	۱/۱۰۶۹۵	**۵۱۸.۰
۲۱	تا چه اندازه به تعاون در زندگی و مدیریت اهمیت می‌دهید؟	۴/۰۶۱۲	۰/۸۲۶۸۵	*۳۰۶.۰
۲۲	تا چه اندازه به حقوق دیگران احترام می‌گذارید؟	۴/۲۴۴۹	۰/۸۰۴۴۳	*۳۵۴.۰
۲۳	به چه میزان به فعالیت‌های گروهی ارجح می‌دهید؟	۳/۹۱۸۴	۰/۸۶۲۰۹	۱۳۲.۰
۲۴	تا چه حدی با دیگران همکاری می‌کنید؟	۴/۰۲۰۴	۰/۷۴۹۷۲	۰/۱۱.۰
۲۵	تا چه اندازه در دوست‌یابی موفق هستید؟	۳/۸۴۶۷	۰/۸۷۴۳۳	**۴۱۲.۰
۲۶	تا چه اندازه سعی می‌کنید که اسرار افراد را حفظ کنید؟	۴/۳۰۶۱	۰/۸۲۱۶۹	۱۴۶.۰
۲۷	به نظر خودتان، چقدر می‌توانید به صحبت دیگران خوب گوش بدهید؟	۳/۹۱۸۴	۰/۸۶۲۰۹	۱۳۳.۰
۲۸	توان جذب شما در میان دوستان و همکاران چقدر است؟	۳/۶۱۲۲	۰/۷۳۰۷۶	*۰۳۳۸
۲۹	قدرت دافعه شما در میان گروه چقدر است؟	۲/۸۹۵۸	۱/۰۷۶۶۳	۱۰۹.۰
۳۰	در تصمیم‌گیری‌ها به چه میزان نظرات دیگران را نیز دخالت می‌دهید؟	۳/۴۴۹۰	۰/۹۵۸۷۶	*۲۴۵.۰
۳۱	تا چه اندازه منافع خود را بر منافع دیگران ترجیح می‌دهید؟	۳/۰۲۰۴	۰/۹۰۱۱۵	**۴۷۵.۰
۳۲	میزان خودکامگی خود را تا چه حد تخمین می‌زنید؟	۲/۵۴۱۷	۰/۹۲۱۵۷	*۳۶۸.۰
۳۳	تا چه میزانی دوست دارید که بر دوستان خود مسلط باشید؟	۲/۷۳۴۷	۱/۱۶۸۶۱	**۳۹۹.۰
۳۴	تا چه حدی طرفدار نظارت مستقیم در کارها هستید؟	۳/۵۳۰۶	۱/۰۰۲۱۲	*۳۰۲.۰
۳۵	معتقد هستید که باید کارکنان را تحت کنترل قرار داد؟	۳/۲۸۵۷	۱/۰۹۹۲۴	**۴۴۴.۰
۳۶	تا چه اندازه رفتار رسمی را بر رفتار غیر رسمی ترجیح می‌دهید؟	۳/۴۸۹۸	۱/۱۲۰۳۱	*۳۲۹.۰
۳۷	تا چه اندازه به انجام وظایف در چارچوب مقررات معتقد هستید؟	۴/۲۰۴۱	۰/۸۱۵۹۸	۰/۸۶.۰
۳۸	به چه میزان علاقه‌مند به برقراری رابطه دوستانه با همکاران خود هستید؟	۴/۲۰۴۱	۰/۸۸۹۲۸	۰/۸۱.۰
۳۹	در چه حدی میل دارید که از قدرت سازمانی خود در کارها استفاده کنید؟	۴/۷۱۴۳	۱/۰۶۰۶۶	*۳۵۹.۰
۴۰	به چه میزان در مدیریت خود از یک سبک خاص استفاده می‌کنید؟	۳/۱۸۳۷	۱/۰۵۴۲۳	**۳۷۲.۰
۴۱	چنانچه کسی آسیبی به شما برساند، چقدر دوست دارید تلافی کنید؟	۲/۴۰۸۲	۱/۲۵۶۹۵	*۳۵۸.۰
۴۲	معمولاً نسبت به دیگران احساس حسادت دارید؟	۱/۹۷۹۲	۱/۹۵۶۲۷	**۴۳۸.۰
۴۳	تا چه اندازه در روابط خود با دیگران، حالت پرخاشگری دارید؟	۲/۰۰۰۰	۰/۹۳۵۴۱	**۵۳۵.۰
۴۴	تا چه حدی در کارها از خود لجاجت نشان می‌دهید؟	۲/۲۰۴۱	۱/۱۳۶۱۴	**۶۰۵.۰
۴۵	چقدر در مقایسه با دیگران، معمولاً خود را فرد کم ارزش‌تری می‌یابید؟	۲/۲۲۴۵	۱/۱۷۷۳۱	۰/۶۸.۰

شماره گویه	گویه	میانگین	انحراف استاندارد	همبستگی با نمره کل
۴۶	چقدر معمولاً در مقابل دیگران حالت دفاعی به خود می‌گیرید؟	۲/۴۰۸۲	۱/۱۸۸۸۱	۰/۴۷۷**
۴۷	تا چه اندازه احساس افسردگی و غمگین بودن می‌کنید؟	۲/۵۶۲۵	۱/۱۶۵۲۱	۰/۳۵۳*
۴۸	تا چه اندازه در کارها وسواس به خرج می‌دهید؟	۳/۰۶۲۵	۱/۱۹۲۲۸	۰/۳۳۶*
۴۹	تا چه اندازه معمولاً نوعی احساس گناه در وجود خود دارید؟	۲/۵۰۰۰	۱/۱۶۶۹۲	۰/۴۳۶**
۵۰	چقدر معمولاً نسبت به همکاران خود سوءظن دارید؟	۱/۸۷۷۶	۱/۱۱۱۱۷	۰/۴۷۰**
۵۱	رحم و شفقت خود را در چه حدی ارزیابی می‌کنید؟	۳/۸۱۶۳	۰/۹۵۰۳۰	۰/۹۰۰*
۵۲	تا چه اندازه هنگام انجام کارها دچار هیجان می‌شوید؟	۳/۲۴۴۹	۰/۹۶۸۹۰	۰/۲۱۲*
۵۳	میزان شرم و حیای خود را چگونه ارزیابی می‌کنید؟	۳/۵۱۰۲	۰/۹۱۵۶۶	۰/۱۲۱*
۵۴	تا چه اندازه فکر می‌کنید که توقعات شما از دیگران منطقی و معقول است؟	۳/۶۳۲۷	۰/۸۰۸۶۵	۰/۴۱۷**
۵۵	تا چه اندازه تحت تأثیر دیگران قرار می‌گیرید؟	۲/۸۵۷۱	۰/۰۲۰۶۲	۰/۴۹۳**
۵۶	اگر همکارانتان توقعات و نیازهای شما را برآورده نسازند، تا چه حدی رنجیده خاطر می‌شوید؟	۳/۱۲۲۴	۱/۱۸۳۷۹	۰/۲۶۸*
۵۷	معمولاً تا چه حدی حساس و زودرنج هستید؟	۳/۱۲۲۴	۱/۲۶۸۷۴	۰/۵۱۹**
۵۸	در مواقع بحرانی تا چه حد عواطف خود را می‌توانید کنترل کنید؟	۳/۳۴۰۰	۰/۹۶۰۶۵	۰/۱۷۶*
۵۹	اگر فردی که مرتکب خطا شده، او و ناله و گریه کند، او را می‌بخشید؟	۳/۵۸۰۰	۱/۰۷۰۷۶	۰/۳۰۰*
۶۰	تا چه حدی هنگام سخنرانی، دوست دارید با کلمات هیجان‌انگیز جلسه را گرم کنید؟	۳/۴۰۰۰	۱/۰۶۹۰۴	۰/۴۹۱**
۶۱	تا چه اندازه پیش از انجام عملی، درباره آن فکر می‌کنید؟	۳/۹۸۰۰	۰/۸۲۰۴۰	۰/۷۲*
۶۲	تا چه اندازه فکر می‌کنید که آدم باوجدان و منطقی هستید؟	۳/۸۸۰۰	۰/۸۹۵۲۴	۰/۳۸*
۶۳	تا چه اندازه در قضاوت، عدالت را رعایت می‌کنید؟	۳/۹۲۰۰	۰/۹۲۲۲۹	۰/۷۰*
۶۴	چقدر در قضاوت‌های خود دچار پیش‌داوری می‌شوید؟	۳/۲۲۰۰	۰/۹۹۵۷۱	۰/۱۹۶*
۶۵	تا چه حدی رفتارتان با حرف‌هایتان منطبق است؟	۳/۷۲۰۰	۰/۸۸۱۵۶	۰/۱۵۵*
۶۶	تا چه حدی به عهد و پیمانی که بسته‌اید، پایبند هستید؟	۴/۲۲۰۰	۰/۹۷۴۹۹	۰/۲۵*
۶۷	قضاوت شما تا چه اندازه‌ای براساس شواهد و جمع‌آوری اطلاعات صورت می‌گیرد؟	۳/۸۰۰۰	۰/۹۸۹۷۴	۰/۱۸۷*
۶۸	تا چه اندازه شهامت نه گفتن درباره چیزی دارید که نمی‌دانید؟	۳/۷۸۰۰	۱/۰۵۵۴۰	۰/۱۴۲*
۶۹	تا چه اندازه در تصمیم‌گیری‌های خود ثابت قدم هستید؟	۳/۹۰۰۰	۰/۹۵۲۹۸	۰/۱۳۰*
۷۰	تا چه حدی فکر می‌کنید که معمولاً مهارت‌های لازم را برای انجام امور دارید؟	۳/۷۶۰۰	۰/۸۴۶۶۰	۰/۳۵۶*

بر روی هم حوزه رفتاری واحدی را اندازه‌گیری می‌کنند» (سیف، ۱۳۹۵، ص ۱۴۵).

براساس جدول ۷ تمامی مؤلفه‌های این پرسشنامه به غیر از منطق و بلوغ با نمره کل همبستگی معناداری دارند؛ به این معنا که مثلاً در روابط اجتماعی با افزایش روابط اجتماعی امام جماعت، موفقیت او افزایش خواهد یافت.

جدول ۷. همبستگی مؤلفه‌های پرسشنامه با نمره کل

مؤلفه	همبستگی با نمره کل
۱. نگرش	۰/۳۳۲*
۲. شخصیت و خلق و خو	۰/۶۴۰**
۳. روابط اجتماعی	۰/۳۳۷*
۴. رهبری و مدیریت	۰/۶۶۲**
۵. ویژگی‌های روانی	۰/۶۱۵**

چنان‌که در جدول ۵ مشاهده می‌شود؛ برخی گویه‌ها دارای همبستگی کمتر از ۰/۳ با نمره کل هستند (پاشا شریفی، ۱۳۷۴، ص ۱۸۷) و به همین دلیل حذف شدند (۳۱ گویه)، اما گویه‌های بالاتر از ۰/۳ باقی ماندند (۳۹ گویه)؛ در نتیجه ضرایب همبستگی بیشتر گویه‌ها با کل پرسشنامه اولیه سنجش موفقیت (قدرت تشخیص گویه‌ها)، قابل ملاحظه و از لحاظ آماری معنادار است. به بیان دیگر بیشتر گویه‌ها از قدرت تشخیص لازم برای اندازه‌گیری میزان موفقیت برخوردارند.

همبستگی بین مؤلفه‌ها با نمره کل

«از لحاظ نظری نمره خرده‌آزمون‌ها باید با نمره کل آزمون همبستگی زیادی داشته باشند، زیرا فرض این است که همه آنها

۰/۸۳۳**	۶. ویژگی‌های عاطفی
۰/۳۵	۷. منطق و بلوغ

ویژگی‌های عاطفی و بین روابط اجتماعی با ویژگی‌های عاطفی و نیز بین رهبری و مدیریت با ویژگی‌های روانی و بین ویژگی‌های روانی با ویژگی‌های عاطفی همبستگی بالایی برقرار است. این نتایج گویای آن است که روایی سازه در حد بالاست و همه آنها بر روی هم مؤلفه‌های موفقیت ائمه جماعات را اندازه‌گیری می‌کنند.

همبستگی مؤلفه‌های پرسشنامه با یکدیگر

همان‌طور که در جدول ۸ مشاهده می‌شود؛ بین مؤلفه‌های نگرش با شخصیت و خلق و خو، روابط اجتماعی، رهبری و مدیریت، منطق و بلوغ همبستگی نسبتاً بالایی برقرار است. همین‌طور بین شخصیت و خلق و خو با رهبری و مدیریت، ویژگی‌های روانی،

جدول ۸. ضرایب همبستگی مؤلفه‌های موفقیت با یکدیگر

متغیرها	نگرش	شخصیت	روابط اجتماعی	رهبری	ویژگی روانی	ویژگی عاطفی	منطق و بلوغ
نگرش	۱						
شخصیت و خلق و خو	۰/۲۵	۱					
روابط اجتماعی	۰/۱۲۵	۰/۴۸	۱				
رهبری	-۰/۶۵	-۰/۵۳	-۰/۴۴	۱			
منطق و بلوغ	-۰/۴۷	-۰/۶۹	-۰/۵۸	-۰/۶۸	۱		
ویژگی‌های عاطفی	۰/۲۳*	**۰/۶۸	**۰/۶۵	**۰/۶۵	**۰/۶۵	۱	
ویژگی‌های روانی	**۰/۶۸	**۰/۶۶	**۰/۶۲	**۰/۵۱	**۰/۷۲	*۰/۶۸	۱

بیشتر از اعتبار پرسشنامه، از ضریب آلفای کرونباخ دونیمه‌سازی پرسشنامه و بررسی همبستگی میان آنها استفاده شد که این بررسی با محاسبه ضریب اسپیرمن - براون و ضریب دونیمه‌سازی گاتمن کامل شد که نتایج آن در جدول ۹ مشاهده می‌شوند.

بخش چهارم: در این بخش اعتبار پرسشنامه موفقیت امام جماعت با روش همسانی درونی سنجیده شد و برای برآورد این همسانی روش آلفای کرونباخ به کار رفت. نتیجه این بررسی نشان داد که ضریب آلفای کرونباخ این پرسشنامه، ۰/۸۳۴ بود که این امر به معنای اعتبار بالای این پرسشنامه است. برای اطمینان

جدول ۹. بررسی اعتبار پرسشنامه موفقیت امام جماعت

۰/۷۹	مقدار نهایی	نیمه اول پرسشنامه	محاسبه آلفای کرونباخ
۳۵	تعداد سؤالات		
۰/۷۶	مقدار نهایی	نیمه اول پرسشنامه	
۳۵	تعداد سؤالات		
۷۰	تعداد کل سؤالات		
۰/۷۱	همبستگی بین دونیمه پرسشنامه		
۰/۸۲	تساوی سؤالات		ضریب اسپیرمن براون
۰/۸۲	تساوی نداشتن سؤالات		
۰/۸۱	ضریب دونیمه‌سازی گاتمن		
نیمه اول سؤالات ۱ تا ۲۴؛ نیمه دوم سؤالات ۲۵ تا ۷۰			

همسانی درونی که از دو نیمه کردن گاتمن در این پرسشنامه ۰/۸۱ به دست آمد، یافته‌ها از بررسی ضریب آلفای نیمه اول ۰/۷۹ و

چنان‌که در جدول ۹ مشاهده می‌شود؛ مقدار ضریب اسپیرمن به دست آمده از اجرای این پرسشنامه برابر ۰/۸۲ می‌باشد و مقدار

ارتباط بهینه ایجاد می‌کنند. نتایج این پژوهش با یافته‌های صالحی افشار و پیرخایفی (۱۳۹۰) و بسیاری از صاحب‌نظران در حوزه اخلاق و روان‌شناسی شخصیت همسوست؛ بدین‌صورت که پژوهشگران معتقدند بین ویژگی‌های روانی و شخصیت افراد رابطه وجود دارد. پس امام جماعتی می‌تواند موفق باشد که شخصیتی متعادل داشته باشد و در ابعاد مختلف شخصیت از جمله گفتار، کردار، لحن کلام و پوشش مناسب کارآمد باشد؛ بنابراین رسیدن به تعادل روحی و روانی از مهم‌ترین عوامل در موفقیت امام جماعت است، اما نداشتن تعادل موجب می‌شود که امام جماعت در ابعاد مختلف رفتار و گفتار خود دچار آسیب‌هایی شود. به عبارت دیگر می‌توان گفت افراد در اثر تعادل روحی در برابر بیان و رفتار مسائل بی‌محتوا و پوچ مقاومت می‌کنند، چنان‌که در سیره رفتاری بزرگان دین مشاهده می‌شود که از تعادل روحی و ثبات شخصیت وجودی برخوردار بودند.

۲. ویژگی روانی

براساس نتایج به‌دست آمده، بین ویژگی‌های روانی و موفقیت ائمه جماعات مساجد رابطه مثبت وجود دارد. ویژگی‌های روانی شامل عقده‌های حقارت، جبران و تلافی، احساس حقارت و کوچکی کردن، سخت‌گیری، پرخاشگری، لجاجت، نشان دادن عکس‌العمل شدید، انتقام‌جویی، کوچک یا بزرگ شمردن افراد، دلهره، افسردگی، انزوای طلبی، احساس گناه کردن، خودپنداری، احساس توانایی کردن، اعتماد به نفس، اعتدال در رفتار، سوءظن و وسواس است؛ به این معنا که پایین بودن نمرات در این مؤلفه عدم وجود ناهنجاری را نشان می‌دهد و این شاخصه با همبستگی ۰/۶۱۵ گویای ویژگی‌های عاطفی، منطقی و بلوغ ائمه جماعات می‌باشد. با توجه به اینکه از نظر روان‌شناسی، مهم‌ترین و اصلی‌ترین عامل مشکلات روانی از خودبیگانگی و بهترین شیوه درمان آن خودباوری است و منظور از خودباوری، یک حالت مثبت روحی و روانی در نفس انسان است که انسان را آماده می‌سازد تا با بهره‌گیری از لیاقت‌ها و توانمندی‌ها در انجام وظایفی که بر عهده اوست، همت بگمارد و در این راه از مشکلات و موانعی که

نیمه دوم ۰/۷۹، نشان‌دهنده این است که این پرسشنامه از همسانی درونی بالا و در نتیجه اعتبار مورد قبولی برخوردار است.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش ساخت پرسشنامه موفقیت امام جماعت در مسجد است. بررسی روایی محتوایی و سازه این پرسشنامه براساس اصول مقیاس‌سازی به ترتیب با مراجعه به دیدگاه کارشناسان و بررسی همبستگی میان بخش‌های مختلف آن انجام شد. نتایج نشان می‌دهد که پرسشنامه از روایی خوبی برخوردار است؛ همچنین اعتبار این پرسشنامه با روش همسانی درونی از راه محاسبه آلفای کرونباخ و روش دونیمه‌سازی سؤالات بررسی شد که نتایج در این بخش نیز از اعتبار بالای این پرسشنامه خبر داد. مؤلفه‌های به دست آمده در این پژوهش به ویژگی‌های مختلفی اشاره دارد که به آنها پرداخته می‌شود.

۱. شخصیت و خلق‌و‌خو

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بین شخصیت و خلق‌و‌خوی پایدار و موفقیت ائمه جماعات رابطه مثبت وجود دارد. خلق‌و‌خوی مثبت در این پژوهش شامل میزان مسئولیت‌پذیری، حالت مزاجی، تندمزاجی، عجله، شوخ‌طبعی، طنز و شوخی، ریاکاری، تلقین‌پذیری، ایثار، خدمت، دلسوزی، عصبانیت و وظیفه‌شناسی است. بالاترین همبستگی بین خلق‌و‌خوی مثبت با ویژگی‌های روانی مثبت می‌باشد که همبستگی ۰/۶۴ گزارش شده است و پایین‌ترین سطح همبستگی با روابط اجتماعی (۰/۳۳۷) می‌باشد و این امر بدین معناست که امام جماعت که ویژگی‌های خاص روانی از جمله عقده‌های حقارت، جبران و تلافی، احساس حقارت و کوچکی کردن، سخت‌گیری، پرخاشگری، لجاجت، نشان دادن عکس‌العمل شدید، انتقام‌جویی، کوچک یا بزرگ شمردن افراد، دلهره، افسردگی، انزوای طلبی، احساس گناه کردن، خودپنداری، احساس توانایی کردن، اعتماد به نفس، اعتدال در رفتار، سوءظن، وسواس در آنها در سطوح پایینی است و خلق‌و‌خوی متعادلی دارند و انسان‌ها را محترم می‌شمارند و

جماعت نگرش است. منظور از نگرش همان دیدگاه امام جماعت نسبت به انسان، نگرش نسبت به کار، نگرش نسبت به خود، نگرش نسبت به جهان، نگرش نسبت به پدیده‌های جهان هستی از بعد زیباشناختی است. در آموزه‌های دینی چیزی که درد و رنج را برای انسان قابل تحمل می‌کند، نگرش مثبت او نسبت به خدا و جهان است: «إِنَّ تَكُونُوا تَأْلُمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلُمُونَ كَمَا تَأْلُمُونَ وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا» (نساء، ۱۰۴).

نگرش انسان الهی این است که خالق و صاحب او پیش‌تر برای حیات و سعادت او اندیشیده و برنامه‌ریزی کرده است و در این زمین امن برنامه دارد و آن را هدفمند قرار داده شده است: «لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ إِلَى حِينٍ» (بقره، ۳۶) و برای زندگی همیشگی پس از دنیا، برنامه عملی فرستاده که با انجام آن سعادت دنیایی و آخرتی خود را تضمین کرده است: «فَإِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بقره، ۳۸). پس از دیدگاه قرآن کسانی که دارای نگرش مثبت هستند، دارای موفقیت بالایی هستند: «إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ» (یونس، ۶۰). نتایج یادشده با پژوهش غباری و یوسفی نمینی (۱۳۸۸) و نوری و جان‌بزرگی (۱۳۹۲) همسو می‌باشد که معتقدند افراد مؤمن به علت دارا بودن نگرش مثبت از سلامت روانی بالایی برخوردارند؛ همچنین بین شاخص‌های موفقیت نگرش با روابط اجتماعی همبستگی مثبت (۰/۵۷) وجود دارد که این به معنا نگرش مثبت و تأثیر آن در روابط انسانی که شامل رفتار مناسب با دیگران، عضویت و مشارکت و تعاون، احترام به حقوق دیگران، فعالیت‌های گروهی، کنار آمدن با افراد سازگاری، محرم بودن، خوب گوش دادن، توانایی برقراری ارتباط با دیگران، توانایی دوست‌یابی، جذب و دفع دیگران، خونگرمی که جزء ارتباطات پایدار است.

۵. منطق و بلوغ

بین منطق امام جماعت و موفقیت رابطه مثبت وجود دارد. براساس نتایج به‌دست آمده، بین ویژگی‌های روانی مثبت و منطق و بلوغ فکری ائمه جماعات مساجد رابطه مثبت وجود دارد که شامل شناخت و بعد عمل، توانایی انجام کار، مهارت، تجربه لازم برای شناخت و قضاوت، قدرت حل مسئله، وجدان، منطق،

پیش می‌آید، هراسی به دل راه ندهد. نتایج یادشده همسوست با تحقیقات موظف‌رستمی (۱۳۸۳) و نوبهار (۱۳۷۶) که اعتقاد دارند شخصیت امام جماعت در ظاهر اعمال، رفتار، حرکات، سکنات و حتی طرز لباس پوشیدن او، سخن گفتن، ژست گرفتن و استعمال واژه‌ها در موفقیت او تأثیرگذار است.

۳. ویژگی‌های عاطفی

بین ویژگی‌های عاطفی مثبت و موفقیت امام جماعت رابطه مثبت وجود دارد. ویژگی‌های عاطفی شامل عاطفی بودن، رقت قلب، قساوت قلب، هیجان، خجالت، شرم و حیای بیجا، متوقم بودن، حساسیت و زودرنجی، وهم و خیالات، تصورات واهی، زودجوش آوردن و از کوره در رفتن، دلسوزی‌ها و متأثر شدن است. بالاترین همبستگی ویژگی‌های عاطفی با شخصیت و خلق و خو می‌باشد که همبستگی ۰/۵۷ گزارش شده است و پایین‌ترین سطح همبستگی با نگرش ۰/۱۵۵ می‌باشد؛ همچنین با ویژگی‌های روانی همبستگی بالایی برقرار است که همبستگی ۰/۵۱۶ را نشان می‌دهد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که حمایت عاطفی امام جماعت، پایگاه امنی را برای مردم در مسجد فراهم می‌کند. حمایت عاطفی به‌عنوان یک منبع آرامش در ارتباطات موجب می‌شود تا فرد به امام جماعت اعتماد و اطمینان بیشتری کند. خداوند در آیات مختلفی به نقش این منبع اشاره کرده است؛ برای مثال در سوره‌های معوذتین، خداوند منبع و پناهگاه امن برای بندگان مؤمن خود است که انسان برای رهایی از رقت قلب و بت‌های بیرونی و درونی و تأثیر نامطلوب آنها به خدا پناه ببرد. پس تعادل عاطفی در رسیدن به موفقیت بسیار مهم است. نتایج این پژوهش با پژوهش مهدوی کنی و امینی هرنندی (۱۳۹۶) و (موظف رستمی، ۱۳۸۳) همسوست که معتقدند حمایت عاطفی موجب ارتباط بهتر و شکوفا شدن استعدادها و پیوند ائمه جماعت و افراد می‌شود تا بتوانند پتانسیل‌های بالقوه خویش را در جهت مثبت به بالفعل تبدیل کنند.

۴. نگرش

بین نگرش امام جماعت با موفقیت رابطه مثبت وجود دارد. براساس نتایج به‌دست آمده، یکی از مؤلفه‌های موفقیت ائمه

بن ابی بکر که مدیریت حکومت مصر به عهده او بود، ولی پس از مدتی حضرت او را برداشت و به جایش مالک اشتر را منصوب کرد (حاتم‌خانی، ۱۳۹۱، ص ۲۰). همچنین نتایج پژوهش نشان داد مدیریت و رهبری بالاترین همبستگی را با ویژگی‌های عاطفی (۰/۴۷۰) دارد و پایین‌ترین همبستگی را با منطق (۰/۲۷۷) نشان می‌دهد. افرادی نمره بالا در رهبری کسب می‌کنند که از بودن با دیگران لذت می‌برند؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که از بین سبک‌های متفاوت رهبری همانند سبک دستوری، سبک اقتضایی، سبک حمایتی و سبک تفویضی؛ سبک حمایتی و مشارکتی تناسب بیشتری با موفقیت امام جماعت دارند. همان‌گونه که در منابع دینی در مورد رهبری و مدیریت مطرح شده است مدیریت، هدایت و حمایت است نه اعمال قدرت (بهارستان، ۱۳۸۳). چنان‌که حضرت علی علیه السلام در نامه معروف خود به مالک اشتر توصیه می‌کند که در مدیریت از شیوه مستبدانه استفاده نکند: «ولا تکونن علیهم سبعا ضاریا تغتن اکلهم؛ مبادا در منصب مدیریت و رهبری برخوردارهای تو مانند جانوری درنده باشد که فرصت خوردن آنان را غنیمت بشماری» (نهج البلاغه، نامه ۵۳). زشتی و خسارت این‌گونه مدیریت را باید از زبان پیامبر صلی الله علیه و آله شنید که می‌فرماید: «جور ساعه فی الحکم اشد و اعظم عندالله من معاصی تسعین سنه؛ یک ساعت ستمگری در مسند مدیریت از نود سال گناه کردن در پیشگاه خداوند بزرگتر است (ری‌شهری محمدی، ۱۳۸۶، ج ۷، ص ۱۶۸). نتیجه‌ای که در این بخش مشاهده شد، با پژوهش‌های مهدوی کنی، فرخی (۱۳۹۱) همسو می‌باشد؛ به این صورت که آنها معتقدند رهبری مشارکتی به این دلیل که به اعضا، اجازه شرکت در تصمیم‌گیری‌های مهم درباره مسجد می‌دهد، یکی از مؤلفه‌های مهم در موفقیت امام جماعت به شمار می‌رود؛ همچنین با پژوهش تقوی (۱۳۸۳) همسو می‌باشد که بر این باور است: سبک رهبری مدیر تحت‌تأثیر نحوه نگرش وی به نقش خود و کارکنانش قرار دارد. اگر او کارکنان را افرادی تحت امر خود به شمار آورد، احتمالاً از سبکی آمرانه و محافظه کار استفاده می‌کند؛ در حالی که اگر کارکنان را همکاران خود بداند و چنین فرض کند که فقط مسئولیت بیشتری در

عدالت در قضاوت، تطبیق حرف با عمل، غلبه بر عواطف، پیمان‌شکنی، قول، وفای به عهد، پیش‌داوری، قضاوت‌های ذهنی و عاطفی، تلون تصمیم، ثبات عقیده، ثابت‌قدم بودن است؛ به این معنا که بالا بودن نمرات در این شاخصه نبود ناهنجاری را نشان می‌دهد و این شاخصه با همبستگی ۰/۲۷۷ گویای رهبری و مدیریت ائمه جماعات می‌باشد، پس نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که رهبری و رفتار منطقی و تغییر سبک زندگی در ایجاد یک رابطه حسنه بین ائمه جماعات و مردم مؤثر است و نیز یافته‌ها نشان می‌دهد که متغیر منطق می‌تواند موفقیت ائمه جماعات را پیش‌بینی کند؛ چنان‌که در آموزه‌های دینی به این امر توجه شده است. نتیجه به دست آمده در این پژوهش همسو می‌باشد با تحقیقات موظف‌رستمی (۱۳۸۳) و کریمی و همکاران (۱۳۸۱) که اعتقاد به تأثیر مهارت‌های لازم مثل سخنوری، قدرت حل مسئله، مهارت ارتباطی و مهارت تصمیم‌گیری در جذب افراد مؤثر است.

۶. مدیریت و رهبری

نتایج این پژوهش نشان داد که مؤلفه مدیریت و رهبری مهم‌ترین عامل موفقیت امام جماعت در مسجد است. منظور از رهبری ائمه جماعات؛ نداشتن استبداد به رأی، خودکامگی، خودبرتربینی، سلطه‌جویی، نوع کنترل، نوع نظارت، رسمی یا غیررسمی بودن، کارمدار یا رابطه‌مدار بودن، استفاده سوء از قدرت، توانایی اظهار عواطف احساسات، قدرت جذب کردن دیگران، روش خاص مدیریت است که در آموزه‌های دینی وارد شده است. چنان‌که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله بنا به درخواست مردم مدینه برای اقامه نماز، شخصی به نام مصعب بن عمیر را از مکه به مدینه فرستاد و او نخستین کسی بود که نمازجماعت را در مدینه اقامه کرد و با مدیریت آگاهانه تحول بزرگی را در آن شهر پدید آورد (محلاتی، ۱۳۹۱، ص ۱۴۴) و نیز در نظام حکومتی امام علی علیه السلام چهره‌های بسیار محبوبی وجود داشتند که با همه اعتماد و ایمانی که حضرت علی علیه السلام به آنها داشت، ولی به علت نداشتن مدیریت لازم، این مسئولیت را از آنان می‌گرفت؛ چنان‌که محمد

ارزشمندی می‌دهد و حقوق آنها را محترم می‌شمرد؛ در نتیجه ارتباط بهینه‌ای ایجاد می‌کنند. نتیجه به دست آمده با پژوهش مهدوی کنی و امینی هرندی (۱۳۹۶) همسو می‌باشد که معتقدند روابط اجتماعی، رفتارهای کلامی و غیرکلامی را دربرمی‌گیرند و پاسخ‌های مناسب و مؤثر را دربردارند که تقویت‌های اجتماعی را به حداکثر می‌رسانند و براساس ویژگی‌ها و محیطی توسعه می‌یابند که فرد در آن واقع شده است و از راه آموزش رشد می‌کنند؛ همچنین با دیدگاه ده‌بزرگی (۱۳۷۲) که معتقد است مهارت به تنهایی از هر نوع که باشد، خواه از نوع اجتماعی و یا از نوع دیگر عبارت است از استفاده از راهبردهای کارآمد در انجام کارها به تناسب موقعیت‌ها و استعدادهای فرد اجراکننده همسو می‌باشد.

در پایان بدیهی است هر پژوهشی در مسیر تعمیم نتایج خود دارای محدودیت‌هایی می‌باشد که شاید از جنبه‌های مختلف پژوهش همچون روش اجرای پژوهش، جامعه آماری، نمونه استفاده شده و ابزار پژوهش ناشی شده باشد. این پژوهش نیز از این مسئله مستثنی نیست. یکی از محدودیت‌های این پژوهش را می‌توان نبود ابزار مناسبی جهت بررسی روایی ملاکی پرسشنامه دانست. از دیگر محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به کم بودن نمونه اشاره کرد؛ بر این اساس پیشنهاد می‌شود، افزون بر ساخت ابزارهای مناسبی مرتبط با مسجد و موفقیت آن در تعمیم‌دهی نتایج این پژوهش به سایر جوامع احتیاط شود.

مقایسه با کارکنان دیگر بر عهده دارد، از سبک‌های مشارکتی استفاده می‌کنند و همچنین با پژوهش استونر و همکاران (۱۳۸۲) همسو می‌باشد که اعتقاد دارد: سبک رهبری حمایتی، جوی صمیمی و دوستانه و مبتنی بر اعتماد و احترام متقابل بین کارکنان به وجود می‌آورد و در نتیجه به دلیل معاونت و مشارکت صمیمانه افرادی متعهد، اهداف سازمانی در حدی بسیار مطلوب تحقق می‌یابند.

۷. روابط اجتماعی

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بین روابط اجتماعی مثبت و موفقیت امام جماعت رابطه مثبت وجود دارد. روابط اجتماعی مثبت در این پژوهش شامل چگونگی رفتار با دیگران، عضویت، مشارکت، تعاون، احترام به حقوق دیگران، فعالیت‌های گروهی، کنار آمدن با افراد، سازگاری، محرم بودن، خوب گوش دادن، توانایی برقراری ارتباط با دیگران، توانایی دوست‌یابی، جذب و دفع دیگران و خونگرم بودن است؛ اما بالاترین همبستگی، بین روابط اجتماعی مثبت و نگرش می‌باشد که شامل نگرش نسبت به انسان، نگرش نسبت به کار، نگرش نسبت به خود، نگرش نسبت به جهان و نگرش نسبت به پدیده‌های جهان هستی از بعد زیباشناختی می‌باشد که همبستگی ۰/۱۳۴ گزارش شده است و پایین‌ترین سطح همبستگی با شخصیت و خلق‌وخو (۰/۱۳۱) می‌باشد و این امر بدین معناست که امام جماعتی که رابطه اجتماعی مؤثری در جذب و درک دیگران دارد و به افراد حس

منابع

- * قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
* نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی.
- استونر، جیمز ای. اف؛ آر. ادوارد فری من و دانیل آر. گیلبرت (۱۳۸۲)، مدیریت سازماندهی، رهبری، کنترل، ترجمه علی پارسائیان، ج ۲، ۲، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
  - اسماعیلی، حسین و محمدرضا موسوی نسب (۱۳۹۴)، «بررسی زمینه‌های فرهنگی اثرگذار بر استقبال و عدم استقبال جوانان از مسجد»، مجله معرفت، س ۲۴، ش ۲۰۸، ص ۱۱۱-۱۲۳.
  - برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱ق)، المحاسن، ج ۲، قم: دار الکتب الإسلامية.
  - بهارستان، جلیل (۱۳۸۳)، «مطالعه تطبیقی مدیریت اسلامی و مدیریت رایج»، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۲، ش ۳، ص ۱-۳۸.
  - پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۲)، نهج الفصاحة (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول ﷺ)، ج ۴، تهران: انتشارات دنیای دانش.
  - پورجعفری صدرآباد، مهدی و اصغر افتخاری (۱۳۹۷)، «الگوی امام جماعت در جمهوری اسلامی ایران: مطالعه موردی امام جماعتی آیت‌الله مهدوی کنی (رحمته) در مسجد جلیلی»، جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۵، ش ۲، ص ۱۱۰-۱۳۰.
  - پیربابایی، محمدتقی و ولی‌الله ربیعی‌فر (۱۳۹۷)، «تبیین نقش مساجد در ارتقای سطح کیفیت زندگی ساکنین محلات شهر ایرانی اسلامی»، مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری، س ۵، ش ۲، ص ۱۰۵-۱۲۵.
  - تقوی، سیدرضا (۱۳۸۳)، نگرشی بر مدیریت اسلامی، ج ۲، تهران: نشر بین‌الملل.
  - حاتم‌خانی، جواد (۱۳۹۱)، تاریخ تحلیلی اسلام از رحلت پیامبر ﷺ تا بعد از شهادت حضرت علی (علیه السلام)، تهران: انتشارات ثنا.
  ۱۰. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعة، محقق و مصحح مؤسسة آل‌البیت (علیهم السلام)، ج ۳۰، ج ۱، قم: انتشارات مؤسسة آل‌البیت (علیهم السلام).
  - دلاور، علی (۱۳۸۱)، روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی، تهران: انتشارات مؤسسه نشر ویرایش.
  - ده‌بزرگی، غلامرضا (۱۳۷۲)، بررسی اثربخشی آموزش مهارت‌های اجتماعی در درمان افسردگی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی ایران.
  - رضایی، علی (۱۳۸۲)، جایگاه مساجد در فرهنگ اسلامی، تهران: مؤسسه فرهنگی انقلاب اسلامی.
  - رهر، محمدتقی (۱۳۷۱)، پژوهشی در تبلیغ، تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
  - روحانی، عباس و داود معنوی‌پور (۱۳۸۷)، رابطه عمل به باورهای دینی با شادکامی و رضایت زناشویی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد مبارکه، <https://civilica.com/doc/444109>
  - ری‌شهری محمدی، محمد (۱۳۸۶)، میزان الحکمه، قم: دارالحدیث.
  - سبحانی متین، علی؛ اسداله گنجعلی و میثم لطیفی (۱۳۹۹)، «طراحی سابقه مدیران موفق بخش نهادی (امام جماعت مسجد)»، پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، ش ۳، ص ۱۰۵-۱۵۱.
  - سیف، علی‌اکبر (۱۳۹۵)، اندازه‌گیری، سنجش و ارزیابی، تهران: نشر دوران.
  - شولتز، دوان (۱۳۸۱)، نظریه‌های شخصیت، مترجمان: یوسف کریمی، فرهاد جمهری، سیامک نقشبندی، بهزاد گودرزی، هادی بحیرایی، محمدرضا نیکخو، تهران: انتشارات ارسباران، چاپ سوم.
  - طالقانی، غلامرضا؛ حسن عابدی جعفری، ابوالحسن فقیهی، ابوالحسن و رسول عباسی (۱۳۸۹)، «مدیریت مسجد، تدوین الگوی شایستگی منابع انسانی»، پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی دانشگاه امام حسین (علیه السلام)، ش ۳، ص ۵۵-۸۰.

۲۱. صالحی افشار، ملیکا و ملیکا پیرخایفی (۱۳۹۰)، رابطه ویژگی‌های شخصیتی و روابط اجتماعی، ش ۱۱، ص ۱-۱۱.
۲۲. عباسی، رسول (۱۳۹۰)، مسجد طراز اسلامی، تهران: ستاد عالی هماهنگی و نظارت عالی بر کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد.
۲۳. غباری‌بناب، یوسفی نمینی (۱۳۸۸)، «رابطه دلبستگی به خدا و توکل در دانشجویان»، روان‌شناسی تربیتی، دوره ۳۹، ش ۳، ص ۱۲۱-۱۴۱.
۲۴. فجری، محمد مهدی (۱۳۸۹)، نگاه اجمالی به جایگاه مسجد از دیدگاه امام خمینی علیه السلام، تهران: نشر دیدگاه.
۲۵. قزانتی، محسن (۱۳۷۲)، قرآن و تبلیغ (بررسی آیات و روایات در روش تبلیغ دین)، قم: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۲۶. مارسل بوازار (۱۳۶۹)، اسلام و جهان امروز، ترجمه مسعود محمدی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۲۷. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴)، بحارالانوار، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۸. محلاتی، رسول (۱۳۹۱)، درس‌هایی از تاریخ تحلیلی اسلام، ج ۴، قم: ناشر ماهنامه پاسدار اسلام.
۲۹. محمدی ری‌شهری، محمد و سیدحمید حسینی (۱۳۸۲)، تبلیغ بر پایه قرآن و حدیث، ترجمه علی نصیری، قم: دارالحدیث.
۳۰. مرتضوی، علی حیدر (۱۳۸۹)، فیلسوف فطرت، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۳۱. مظاهری، محمدعلی و عباس پسندیده (۱۳۹۰)، مثلث ایمان الگوی ابعادی رابطه انسان با خدا، قم: دارالحدیث.
۳۲. مهدوی کنی، محمدسعید و رضا امینی هرندی (۱۳۹۶)، «توسعه فرهنگی محله‌ای پایدار مسجد محور مورد مطالعه: مسجد ثامن الائمه علیه السلام تهران»، دوفصلنامه علمی پژوهشی دین و ارتباطات، س ۲۴، ش ۲، ص ۱۹۷-۲۴۷.
۳۳. مهدوی کنی، محمدسعید و میثم فرخی (۱۳۹۱)، «رهبری در مسجد، مورد مطالعه، مسجد صفا»، دوفصلنامه دین و ارتباطات، ش ۲، ص ۱۱۳-۱۴۵.
۳۴. موظف رستمی، محمد علی (۱۳۸۳)، آیین مسجد، ج ۲، تهران: انتشارات گویه.
۳۵. نادری، عزت‌الله و مریم سیف نراقی (۱۳۸۷)، روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی، ج ۳، تهران: ارسباران.
۳۶. نوبهار، رحیم (۱۳۷۶)، سیمای مسجد، ج ۲، تهران: نهضت.
۳۷. نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه ال‌بیت علیه السلام.
۳۸. نوری، نجیب‌اله و مسعود، جان‌بزرگی (۱۳۹۲)، «رابطه خوش‌بینی از دیدگاه اسلام با افکار اضطرابی و افکار فراشناختی»، روان‌شناسی و دین، دوره ۶، ش ۴، ص ۶۳-۷۹.